

Nevenka Černigoj Sadar

KVALITETA ŽIVLJENJA V RAZLIČNIH ŽIVLJENJSKIH OBDOBJIH

Študija obravnava uporabo življenjskega cikla in alternativnih konceptov v družboslovnih znanostih.

V empiričnem delu naloge so predstavljeni podatki iz raziskave "Stratifikacija in kvaliteta življenja - 1991". Z multivariantnimi statističnimi analizami ugotovljamo kateri kazatelji socializacije in gmotnih življenjskih razmer imajo največjo težo pri razlikovanju med različnimi življenjskimi obdobji.

Izmed 15 kazateljev socialnega in ekonomskega položaja imajo v prvi diskriminativni funkciji največjo težo: poprečje stanovanjske površine na osebo, število predmetov zabavne elektronike, izobrazba anketiranega in splošna opremljenost kraja bivanja. Med pomembne, toda manj tehtne za razlikovanje, so se še uvrstili naslednji kazatelji: število oseb v gospodinjstvu z rednimi osebnimi dohodki, izobrazba matere in posedovanje avtomobila (glede na delovno prostornino).

Akomulacije deprivacij na več dimenzijah kvalitete življenja hkrati za večino v posameznih življenjskih obdobjih ni, izjema so enoroditeljske družine prokreacije v vaškem okolju. Skupine ljudi v različnih življenjskih obdobjih se bolj razlikujejo med seboj po vedenjskih vzorcih kot pa po kazateljih gmotnega standarda.

In the theoretical part of the study the concept of life cycle and alternative concepts were discussed.

Survey data "Stratification and the quality of life - 1991" were the basis for the analysis of socioeconomic conditions in different life stages.

The results of discriminant analysis showed the following most relevant indicators for differentiation among life stages: housing conditions - average m² per person, electronic goods for entertainment, respondent's education and infrastructure provision. Relevant but with less discriminatory power were: the number of persons in the household with regular income, mother's education and the ownership of car (engine working power was taken into account).

There was no accumulation of deprivation on more quality of life indicators in different life stages, the exceptions were one parent families of procreation living in rural areas. Groups in different life stages differentiated among themselves more in patterns of activities, especially in leisure, than in material living conditions.

življenjska obdobja, življenjski pogoji, socialno in spolno razlikovanje, družina

1 Opredelitev pojmov

Za označitev življenjskih obdobij se v strokovni literaturi uporabljajo različni pojmi in teoretska izhodišča. Ob koncu devetnajstega stoletja je prevladoval model življenjskega cikla, ki je imel tele značilnosti:

- sukcesivne oblike/ stopnje;
- ireverzibilen razvoj/zorenje;
- reprodukcijo oblik / generacije.

Ti elementi življenjskega cikla so definirali osnove časa in sprememb v življenjski dobi, ter proces medgeneracijskih sekvenc.

Darwinizem je uveljavljal kulturno doktrino rasne in seksualne superiornosti. Hierarhična ideja socialne evolucije o napredku človeštva od enostavnih do kompleksnih tehnoloških socialnih sistemov je obravnavala socialne sisteme kot sukcesivne družinske ali sorodstvene sisteme, osnovane na vzorcih seksualnosti, reprodukcije in vzgoje otrok.

V socialni antropologiji je bila do 60. let ideja življenjskega cikla zela jasno opredeljena. Pri raziskovanju sorodstvenih vezi in ciklov gospodinjstva ter generacij (Goody 1971, Foner & Kertzer 1978) je bil proces socialne reprodukcije definiran kot fizična kontinuiteta in transmisija družbenega kapitala iz ene generacije v drugo. Bolj psihološko usmerjena antropologija, osredotočena na socializacijo in psihološki razvoj posameznika, pa je izoblikovala drugačen pomen življenjskega cikla. Referenčni okvir raziskovanja ni bil družinski ali gospodinjstveni cikel, ampak individualna življenjska zgodovina ali biografija, to je življenjska doba ali življenjski potek. Tudi v tem primeru so v središču raziskovanja obdobja in zorenje, seksualna in socialna reprodukcija ter medgeneracijski cikli pa so izpuščeni.

Alternativne koncepcije življenjskega cikla ne vsebujejo vseh treh elementov ožje definicije, ti so: stopnje v razvoju, zorenje in generacija.

Življenjska doba se nanaša na maksimalni življenjski potencial povprečnega posameznika. Ideja zorenja, ki traja od začetka (rojstvo) do konca (smrt), se običajno ne nanaša ne na stopnje in ne na generacije. Po drugi strani pa življenjski potek vključuje časovne razporeditve in sekvence stopenj ali faz v procesu zorenja, toda brez intrinzičnih referenc na generacijo.

Življenjski potek je običajno konstrukt na individualni ravni, čeprav je povezan s socialnimi procesi v družini, ekonomiji in politiki.

Alternativni koncepti življenjskega cikla, kot sta na primer življenjska doba in življenjski potek, ne delijo iste notranje reference do generacije ali reprodukcije, ki transcendira življenjski čas posameznika. Vendar se ti koncepti pogosto uporabljajo izmenično in so občasno tudi predmet nesoglasij.

Uporaba idej življenjskega cikla je zelo raznolična. Koncepti se razlikujejo med seboj glede na to, kateri konstitutivni element je poudarjen. Kot metafora ali "naivni model" lahko služi življenjski cikel kot začetni okvir za opazovanje. Če življenjski cikel vsebuje osnovne predpostavke glede časa in variacij, se ne šteje za problematičnega, ampak kot nekaj apriornega. Eriksonov klasični osemstopenjski model psihosocialnih kriz v življenjskem ciklu je na primer izpeljan iz evolucijske teorije in predpostavlja "ontogenezo..... neizbežnega in intrinzičnega reda prizadevanj/naporov" (Erikson 1968:292) od otroštva do starosti. Ta klasična konstrukcija ne pojasni reprodukcije ali generacije na nivoju populacije. Podobno je tudi z drugimi teorijami psihosocialnih stopenj, ki jih lahko poimenujemo tudi kot normativni - krizni modeli, pri katerih je čas

definiran z razvojnimi stopnjami, variacije pa se nanašajo na relativno (ne)uspešne prehode skozi določena zgodnejša obdobja.

Podobno je tudi v ekonomiji. Fuchs (1983) na primer obravnava življenjski cikel kot "konstanto človeške eksistence", v kateri zaporedje odločitev razmejuje potek modernega življenja. Avtor omenja obdobja investicij v človeški potencial ("čas setve - odrasli od 25 do 44 leta") in obdobja potrošnje iz človeškega kapitala (čas žetve - odrasli od 45 do 64 leta) v teku domnevnih ekonomskih življenjskih ciklov.

V modernih družbenih znanostih so vnaprejšnje predpostavke o času in variacijah pogosto bolj implicitne kot eksplicitne. V nekaterih raziskovalnih programih je življenjski cikel omenjen mimogrede, za označitev splošnega pomena temporalnosti ali smeri, ki ni jasno specificirana v predpostavkah in tudi ne neposredno testirana.

Blaugh (1980) je v raziskavi z naslovom "Investicija v ljudi" vzel za izhodišče distribucijo ali variacijo individualnih "okusov" in "sposobnosti" kot dano in predpostavljal, da so vedenjski vzorci posameznikov (izbire) v sedanosti neposredno povezani z njihovimi prihodnostmi (posebno njihovo prihodnjo vrednostjo na trgu dela, običajno merjeno kot alternative povrnitev za sedanjo izobrazbo, delo, zdravje etc.). V tem primeru je implicitni življenjski cikel najbolj ustrezno konceptualiziran kot življenjska doba.

Raziskovalni programi v družbenih znanostih kažejo precejšnjo raznoličnost v eksplicitnih in implicitnih predpostavkah in naivnih modelih, povezanih s časom in variacijami v življenjski dobi socialnih akterjev na različnih ravneh analize - posameznik, družina in organizacija.

Pri raziskovanju variacij v času so v socioloških analizah uporabljeni različni koncepti, kot so življenjski cikel (Murphy 1987), generacije (Eisenstadt 1956), kohorte (Hareven 1978), starostne strate (Riley 1987) ipd. Če spremljamo zgodovino in uporabo koncepta življenjski cikel, ugotovimo tele spremembe:

- 1) Eksplicitna zavrnitev predpostavk glede neizogibnih in vnaprej določenih sekvenc oblik/form (kot so na primer življenjske faze/obdobja, družinske strukture) pri študiju individualnega staranja in razvoja družine.
- 2) Eksplicitna predpostavka, da je razvoj proces, ki presega življenjske dobe posameznikov.
- 3) Sprejetje predpostavk glede interakcije med individualnim razvojem in socialno (populacijsko) spremembo.

Pri študijah rasti, zorenja, gerontoloških problemov in smrti sta se termina staranje in življenjski cikel pogosto obravnavala kot sinonima. Razvojne teorije organizacije življenjskega poteka poskušajo povezati ideje o procesu staranja pri posameznikih z interakcijo med agregiranimi vzorci individualnega vedenja in socialno spremembo. Značilen za pojavljajoče se družbene teorije o staranju je premik od stopenjskih ali starostno specifičnih teorij k evolucionim in strukturalnim teorijam človeškega razvoja; takšen pristop življenjski cikel in populacijo povezuje v kontekst zgodovinske spremembe (Riley 1987). Ideja je ta, da imajo relativne strukturalne kompozicije (na primer velikost, razmerje med spoloma) in zgodovinske izkušnje sukcesivnih kohort (opredeljenih z rojstnim datumom), gibajočih se v času, vzročne implikacije za življenjski potek posameznikov.

Featherman (1986) na primer meni, da "posamezniki lahko manifestirajo razvoj, vzročno razumevanje, zakaj se posamezniki razvijajo ali so nagnjeni k temu, da kažejo

samo določen obseg in vzorce sprememb, povezane s starostjo, pa mora biti utemeljeno na ravni analize populacije" (1986:101).

Raziskovanje tako normativnih kot nenormativnih dogodkov življenjske poti kot stanj, ki so časovno različno nanizana v teku individualnih življenj, omogoča povsem novo perspektivo videnja družbenih pojavov. Lep primer za to je Duncanova (1988) panelna študija starostno in dogodkovno povezanih rizikov za revščino. Avtor je postavil pod vprašaj veljavnost modela zaslužka, vezanega na življenjski cikel, to je rahel dvig družinskega dohodka v obdobju zgodnje starosti in upad v kasnejših fazah: ta model izhaja iz konvencionalnih neoklasičnih predpostavk teorij človeškega kapitala. Ugotovil je, da so družinski dohodki v življenjski dobi posameznikov zelo spremenljivi; obstajajo obdobja izgube dohodka, ki so vezana na demografski status (starost in spol) in življenjske dogodke (ločitev, vdovstvo, nezaposlenost).

1.1. Družinski življenjski cikel

Pri klasičnem pojmovanju družinskega življenjskega cikla E. Duvall, ki predpostavlja sekvenco vnaprejšnjih stopenj v razvoju družine od poroke do ovdovelosti, je v ospredju samo ena vrsta družine, in sicer nuklearna družina iz sredine dvajsetega stoletja v zahodni družbi - to je poročen par z otroki. Predpostavke pa so te: vsi člani kohorte so poročeni, noben zakon se ne konča brez otrok, z ločitvijo ali prezgodnjo smrtjo. Vidik generacije ali reprodukcije je izpuščen, kljub temu da je poudarek na različnih obdobjih starševstva.

Klasične tipologije so se razlikovale v glavnem po tem, ali so bila obdobja določena z najmlajšim ali najstarejšim otrokom v družini. Izbira najmlajšega ali nastarejšega otroka je odvisna od tega, kateri dogodek štejejo za odločilnega pri oblikovanju prehoda iz enega obdobja v drugo. Vstop prvega otroka v šolski sistem je na primer zelo pomemben dogodek, ki pa zgubi svojo pomembnost za družino z začetkom šolanja preostalih otrok. Duvalova meni, da se s problemi tranzicije soočamo pri prvem otroku. Prav tako pa je pomemben tudi argument, da se z vstopom najmlajšega otroka v šolski sistem bistveno spremeni družinska situacija, saj materi omogoča plačano delo zunaj doma. Ta argument za naše razmere do nedavnega za večino družin ni bil aktualen, saj je bila večina mater s predšolskimi otroki zaposlena za polni delovni čas; toda večina mater meni, da starost najmlajšega otroka odločilno vpliva na organizacijo vsakdanjega življenja. Izbira med različnimi klasifikacijami je relativna, odvisna od cilja raziskovanja.

Poglejmo si primer takšne tipologije raziskovalke družine E.M. Duvall (1977):

- Samska oseba, stara manj kot 35 let, nima otrok.
- Družine brez otrok, glava družine je stara manj kot 35 let.
- Družine v obdobju rojevanja otrok, najstarejši otrok ima manj kot tri leta.
- Predšolska faza, najstarejši otrok je med 3. in 5. letom starosti.
- Šolajoči se otroci, najstarejši otrok je med 6. in 12. letom starosti.
- Mladostniki, najstarejši otrok je med 13. in 18. letom starosti.
- Faza odhajanja, najstarejši otrok zapusti dom.
- Srednja leta, glava družine stara več kot 45 let, otrok ni več doma.
- Starajoča se družina, od upokojitve do smrti.

Poudarek na nuklearni družini ni samo omejil analize na določen družinski tip, usmerjal se je na zgodnje faze, to je na formacijo družine (poroka) in ekstenzijo (rojevanje in vzgajanje otrok). Enostranost tega modela je odkrila nova zgodovina

družine (Tilly, Aries, Demos in drugi). Raziskave zgodovine družinskega življenja od kolonialne dobe naprej niso potrdile modela življenjskega cikla: čas poroke, rojevanja otrok in ponovne poroke je v različnih zgodovinskih kontekstih variiral. Tudi študije modernizacijskih tranzicij so dokazale, da so posamezne faze življenjskih ciklov reverzibilne, ponavljajoče se in samo delno povezane z biološko in kronološko starostjo v posameznikovi življenjski dobi in v zgodovinskem času. Poleg tega pa je analiza življenjskih potekov opozorila na problematiko spreminjanja spolnih vlog, ki je po definiciji izziv za tradicionalni model (Rossi 1980).

Zagovorniki modela življenjskega poteka so razvili bolj dinamično hevrstiko, da bi zaobjeli vzorce in vzroke časovnih poti preko življenjskih področij. Družinske razvojne teorije so postavile v središče vprašanje interdependence družinskega časa in individualnega življenjskega časa v kontekstu zgodovinskega časa. Gre za vzporedno raziskovanje individualnega razvoja, populacije in socialnih sprememb. Raziskave, utemeljene na takšni konceptualni premisi, so poskušale odgovoriti na vprašanje kolikšen del sprememb v družinski organizaciji lahko pripišemo razvojnim procesom v sami družini in koliko spremljajočim spremembam v njenem okolju. Za ta namen je zelo primerna analiza kohort, primerjava agregatov družin, ki so se ustvarile v določenem časovnem intervalu. Variacije znotraj kohort in med njimi so indeksi razvojnih in kontekstualnih sprememb. S premikom perspektive razvoja družine, od neintergeneracijskega modela družinskih življenjskih ciklov na družinske procese, so stopila v ospredje tudi druga raziskovalna vprašanja. Na primer, kako podaljšana življenjska doba vpliva na trajanje in sekvenco družinskih dogodkov. Kako čas poroke in čas rojevanja vplivata na tranzicije v družini in delu? Ta vprašanja se nanašajo na družinske procese, toda v kontekstu individualnih življenjskih poti. Lahko rečemo, da so raziskovanja življenjskih potekov postavila v ospredje nove probleme in redefinirala probleme, ki so v preteklosti pripadali družinskemu področju.

2. Kvaliteta življenja skupin v različnih življenjskih obdobjih

Z analizo podatkov raziskave Socialna struktura in kvaliteta življenja (1991), zbranih na reprezentativnem vzorcu za Slovenijo, smo želeli ugotoviti:

- a) Kako so razporejeni materialni viri in viri, ki opredeljujejo socialni položaj skupin v različnih življenjskih obdobjih ter kakšna je dostopnost do izobraževalnih in zdravstvenih ustanov za te skupin?
- b) Ali se kopičijo materialne deprivacije v posameznem življenjskem obdobju ?
- c) Kakšna je pogostost nekaterih kulturnih, rekreativnih aktivnosti in aktivnosti neformalnega dela v posameznih življenjskih obdobjih?

Zaradi narave podatkov, ki jih imamo, bo naša analiza usmerjena predvsem na prečno primerjavo med starostnimi skupinami v različnih življenjskih obdobjih, čeprav smo v teoretskih izhodiščih nakazali prednost dinamičnega modela. Primerjava je namreč zanimiva z vidika življenjskih razmer različnih generacij v začetku 1991 leta, to je pred obdobjem hitre rasti brezposelnosti, in z vidika identifikacije moči razlikovanja posameznih kazateljev kakovosti življenja.

Pri opredelitvi življenjskih obdobj sta bili upoštevani starost anketirane osebe in starost njenega najmlajšega otroka, ki živi doma. Izoblikovane so bile tele skupine ¹:

- Prva skupina - mladi, stari od 15 do 29 let, brez otrok ali z otroki, ki ne živijo več z njimi.
- Druga skupina - mladi, stari od 15 do 29 let, z otroki.
- Tretja skupina - srednja generacija, stara od 30 do 55 let, z otroki starimi do 5 let.
- Četrta skupina - srednja generacija, stara od 30 do 55 let, z otroki starimi od 6 do 15 let.
- Peta skupina - srednja generacija, stara od 30 do 55 let, z otroki starimi več kot 15 let.
- Šesta skupina - starejši od 55 let, brez otrok ali z otroki, ki ne živijo več z njimi.
- Sedma skupina - starejši od 55 let, z otroki, ki še živijo z njimi.

Razlike v izobrazbi med mlajšo in srednjo generacijo, ki ima predšolske ali šoloobvezne otroke, niso velike, v povprečju imajo vsi srednjo izobrazbo. Večji upad v izobrazbi je viden pri srednji generaciji, ki ima otroke, stare več kot 15 let, in pri starejših. Ženske imajo nižjo izobrazbo kot moški v srednji in starejši generaciji, pri mladih pa takšnih razlik ni; pri mladih, ki še nimajo, otrok je stopnja izobrazbe pri dekletih višja.

V analize so bili vključeni tile kazatelji socialno ekonomskega položaja²:

- Med **vire**, ki odločilno vplivajo na način in vsebino **socializacije**, smo uvrstili izobrazbo anketiranega, njegovega očeta in matere.
- Med **materialne vire in storitve**, ki jih je možno dobiti v neposrednem okolju, smo uvrstili: kraj bivanja, splošno opremljenost bivalnega okolja glede na storitve družbenega standarda in infrastrukturne objekte ter dostopnost do izobraževalnih, zdravstvenih in kulturnih/rekreacijskih objektov.
- Med kazatelje **gmotnega standarda** gospodinjstva in **finančnih virov** smo uvrstili: splošen stanovanjski standard, povprečje stanovanjske površine na osebo, število predmetov zabavne elektronike, posedovanje avtomobila, število članov gospodinjstva s stalnimi osebnimi dohodki in subjektivno oceno pomanjkanja denarja za poravnanje stroškov vsakdanjega življenja.

Pri analizi **aktivnosti** smo zajeli: gospodinjstva opravila, izobraževanje, ukvarjanje s športom in obisk kulturnih prireditev.

Uporabljene statistične metode: %, chi kvadrat in diskriminativna analiza (direktna metoda).

2.1 Socialno-ekonomski položaj skupin

Skupine v različnih življenjskih obdobjih se najbolj razlikujejo med seboj po stanovanjski površini na osebo in po posedovanju predmetov zabavne elektronike; za razlikovanje med skupinami je pomembna tudi izobrazba anketiranega in opremljenost kraja bivanja; mlajša generacija ima boljšo izobrazbo v primerjavi s starejšimi generacijami in živi tudi v krajih z večjim številom infrastrukturnih objektov. V preostalih dimenzijah gmotnega standarda, kot na primer dostopnosti do storitev in v finančnih virih, so razlike v posameznih življenjskih obdobjih manjše in ne kažejo večjih akumulacij deprivacij. Skupina mladih z otroki ima v povprečju najmanj stanovanjske površine na osebo (sredina= 16m², sigma= 9m²), je pa dobro oskrbljena s predmeti zabavne elektronike in ima tudi sorazmerno dober dostop do ustanov družbenega

standarda. Skupina starejših, ki ne živi več s svojimi otroki, ima najboljši stanovanjski standard, ima pa najmanj predmetov zabavne elektronike in slabo opremljeno gospodinjstvo.

Druga diskriminativna funkcija (18% variance) razlikuje skupine glede na izobrazbo matere (pozitivni ponder), število oseb v gospodinjstvu z rednimi dohodki in odsotnost problemov pri pokrivanju stroškov vsakdanjega življenja; po teh značilnostih se najbolj razlikujejo mladi brez otrok in srednja generacija z otroki, vendar so razlike manjše kot v primeru prve diskriminativne funkcije (ki pojasni 59% variance).

Razlike med skupinami v različnih življenjskih obdobjih v gmotnem standardu so statistično značilne, mladi z otroki živijo v slabših gmotnih razmerah kot družine z otroki srednje in starejše generacije; večjega progresivnega izboljšanja gmotnega položaja na več dimenzijah hkrati v zrelejših življenjskih obdobjih pa ni opaziti.

Rezultati kažejo, da se razlike v gmotnih življenjskih razmerah znotraj skupin v določenem družinskem obdobju približujejo razlikam med skupinami v različnih družinskih obdobjih. Dominantni opredeljevalci značilnosti gmotnega stanja v posameznih življenjskih in družinskih obdobjih so stanovanjska površina na osebo in število predmetov zabavne elektronike. V nadaljevanju raziskovanja predlagamo preveritev povezanosti med tipom družine, družinskim življenjskim ciklom in socialno ekonomskim položajem.

Tabela 1 Koeficienti standardiziranih diskriminativnih funkcij:

	Prva	Druga	Tretja
Izobrazba anketiranega	.37	-.12	-.46
Izobrazba očeta	-.08	.06	-.04
Izobrazba matere	.07	.49	-.26
Kraj bivanja	-.20	-.27	.09
Opremljenost kraja (splošno)	.35	.06	-.31
Izobraževalne ustanove	-.06	.12	-.02
Zdravstvene ustanove	-.24	-.01	.26
Kulturne/športne ustanove	-.10	-.06	-.10
Stanovanjski standard	-.07	-.03	.24
Stanovanjska površina na osebo	-.72	.28	-.16
Gospodinjski aparati	.12	-.06	-.07
Zabavna elektronika	.49	.26	-.23
Posedovanje avtomobila	.25	-.46	.21
Štev. oseb v gosp. z rednimi OD	.13	.63	.65
Zmanjkuje denarja	.19	-.39	.26
Kanonična korelacija	.57	.36	.36
Sign.	.000	.000	.002

Centroidi skupin:

	Funkcije		
	Prva	Druga	Tretja
Prva skupina	.37	.62	-.31
Druga skupina	.62	-.02	.01
Tretja skupina	.38	-.45	-.29
Četrta skupina	.36	-.45	-.16
Peta skupina	.06	-.07	.37
Šesta skupina	-1.64	-.02	-.22
Sedma skupina	-.09	.16	.82

Če število kazateljev gmotnih življenjskih razmer zmanjšamo (tako, da izločimo variable z nizkimi utežmi), se njihova diskriminativna moč ne spremeni bistveno.

Rezultati raziskovanja ne kažejo na večjo akumulacijo deprivacij v posameznih življenjskih obdobjih, izjeme so enoroditeljske družine prokreacije in neugodne stanovanjske razmere mladih z otroki. V kritičnih obdobjih življenjskih prehodov odrasli člani gospodinjstev poskrbijo za dodatne vire dohodkov. Na prvem mestu so dohodki iz kmetijstva (posebno pri starejši generaciji z otroki - 36%), na drugem mestu so dohodki od intelektualnih dejavnosti, predvsem pri mlajši in srednji generaciji. Moški člani gospodinjstev s predšolskimi otroki pa poskrbijo za dodatne vire tako, da popravljajo različne predmete.

Razlike med skupinami v ocenah življenjskih razmer se pojavljajo predvsem na račun pozitivnih ocen. Manj kot polovica anketiranih je zadovoljna s svojimi življenjskimi razmerami, največ zadovoljnih je med mladimi, ki še nimajo otrok. Razlike v deležih negativnih ocen so manjše. Najbolj nezadovoljni so s svojimi življenjskimi razmerami ljudje v srednjih letih, ki še nimajo otrok, ali pa tisti katerih otroci so že odšli zdoma; pri teh ljudeh gre za življenjsko situacijo, ki je za to življenjsko obdobje neobičajna. To je po vsej verjetnosti tudi pomemben izvor njihovega nezadovoljstva, saj glede gmotnih virov njihov položaj ni med najslabšimi.

Toda kljub temu, da večina anketiranih svojih aktualnih življenjskih razmer v začetku leta 1991 ne ocenjuje kot slabe, jih skoraj polovica (46.5%) meni, da so le-te slabše kot pred petimi leti. V letu 1992 pa takšna primerjava pokaže še bolj negativno sliko; več kot tri četrtine anketiranih oceni, da so njihove življenjske razmere slabše kot pred petimi leti.

Tabela 2 Zadovoljstvo z življenjskimi razmerami

	Življenjske razmere so*:		
	Zelo dobre	Dobre	Slabe, zelo slabe
	%		
Mladi			
brez otrok	10,3	54,6	7,4
z otroki	2,3	46,0	16,0
Srednja generacija			
brez otrok**	3,5	33,9	20,9
z otroki do 5 let	2,8	44,0	13,8
z otroki 6 do 15 let	3,6	46,1	10,3
z otroki nad 15 let	2,3	37,4	12,3
Starejši			
brez otrok	1,1	41,8	10,9
z otroki	1,2	37,4	14,7
Celoten vzorec	4,0	43,9	12,1

* Zaradi večje preglednosti deležev oseb, ki so izjavile, da njihove življenjske razmere niso niti dobre niti slabe, nismo navedli. Te deleže dobimo če od 100 odštejemo vsoto navedenih deležev v vrstici.

** Skupino srednje generacije brez otrok smo izpustili iz multivariantne analize podatkov zaradi izredne starostne heterogenosti in različnih družinskih situacij.

Chi. Sq.= 100.42; D.F.=35; Sign. = .000, C = .26

2.1. Aktivnosti članov skupin

- Gospodinjska opravila

Razlika v opravljanju gospodinjskih opravil med spoloma je očitna, predvsem v deležih tistih, ki se s temi opravili ne ukvarjajo. Pri tistih moških, ki se pogosto ukvarjajo z gospodinjskimi opravili, ni statistično značilnih razlik v deležih med različnimi življenjskimi obdobji (chi sq.= 5.27, d.f.=7, Sign.= 0.63). To ali se bo moški vključil v gospodinjsko delo ali ne je odvisno od generacije, ki ji pripada. Delež moških, ki se redno ukvarjajo z gospodinjskimi opravili, ni toliko odvisen od posameznega življenjskega obdobja ali pripadnosti generaciji, kot od drugih dejavnikov, na primer od obremenjenosti s plačanim formalnim in neformalnim delom, osebno naravnostjo ipd.; delež žensk pa je značilno odvisen od življenjskega obdobja.

Stališča do delitve dela v gospodinjstvu po spolu so pri večini tradicionalna; tako moški (80.6%) kot ženske (74%) menijo, da večina del v gospodinjstvu po svoji naravi bolj ustreza ženskam. Delež žensk s tradicionalnimi stališči se pri starejših generacijah statistično značilno poveča; od 60% pri mladih brez otrok na 86.8% pri starejših ženskah, ki živijo z otroki. Pri moških ni večjih razlik med generacijami in različnimi družinskimi

obdobji; mladi očetje so med vsemi najbolj tradicionalni v svojih stališčih, vendar pa takšna stališča ne izključujejo pomoči pri gospodinjskih opravilih.

Tabela 3 Gospodinjska opravila

	Se ne ukvarja*		Ukvarja se pogosto**	
	%		%	
	M	Ž	M	Ž
Mladi				
brez otrok	9.6	0.7	17.8	65.2
z otroki	10.7	0.0	17.9	97.2
Srednja generacija				
z otroki do 5 let	30.2	0.0	22.2	100.0
z otroki 6 do 15 let	18.1	0.0	17.4	98.5
z otroki nad 15 let	20.1	0.9	26.7	95.5
Starejši				
brez otrok	30.1	0.9	24.3	99.1
z otroki	40.2	0.0	14.9	96.1
Celoten vzorec	23.0	0.4	19.3	91.5

* Se ne ukvarja z nobeno od naslednjih aktivnosti: pospravljanje stanovanja, kuhanje ali ročno pomivanje posode.

** Se ukvarja štirikrat ali večkrat na teden vsaj z eno izmed zgoraj naštetih aktivnosti.

- Izobraževanje

Med najpomembnejše dejavnike vertikalne mobilnosti prebivalci Slovenije uvrščajo: sposobnosti, ambicije, trdo delo in dobro izobrazbo (Klinar & Trampuž, 1992:1062). Večina se neha formalno izobraževati, ko konča redno šolanje, med temi je v vseh življenjskih obdobjih več žensk kot moških (Tabela 4). Izjema so starejše ženske, ki ne živijo več v skupnem gospodinjstvu s svojimi otroki; informacij o vrsti izobraževanje sicer nimamo, verjetno pa gre za pozitiven vpliv Univerze za tretje življenjsko obdobje.

Večina mladih ima željo po izobraževanju, pri tem prednjačijo predvsem ženske. Delež tistih, ki bi se želele izobraževati z vstopom v obdobje materinstva, sicer upade, ostaja pa razmeroma visok tudi pri materah srednjih let (Tabela 4). Motivacijski potencial za izobraževanje se je v primerjavi s sredino osemdesetih let povečal predvsem pri ženskah³.

Tabela 4 Izobraževanje

	Se še/že izobražuje		Bi se želel/a izobraževati*	
	M %**	Ž %	M %***	Ž %
Mladi				
brez otrok	44.4	44.7	57.3	71.2
z otroki	10.7	2.8	56.0	41.4
Srednja generacija				
brez otrok	8.4	0.0	40.7	18.8
z otroki do 5 let	6.3	4.3	35.6	54.5
z otroki 6 do 15 let	7.4	4.6	38.4	38.4
z otroki nad 15 let	5.0	3.6	12.3	30.8
Starejši				
brez otrok	0.0	1.8	10.0	8.8
z otroki	1.1	0.0	5.8	10.5
Celoten vzorec	13.2	10.5	25.5	29.3

* Želel/a bi nadaljevati šolanje, obiskovati kakšen tečaj.

** Odstotek pritrdilnih odgovorov glede na število oseb v posameznem življenjskem obdobju.

*** Odstotek pritrdilnih odgovorov glede na število tistih, ki se ne izobražujejo v posameznem življenjskem obdobju.

- Kulturne aktivnosti

Tako branje beletristike kot obisk kulturnih prireditev sta pogostejša pri ženskah kot pri moških; spremembe v posameznih obdobjih so večje pri ženskah kot pri moških. Najbolj drastičen upad v kulturnih aktivnostih je pri mladih ženskah, ko vstopijo v obdobje materinstva.

Tabela 5 Kulturne aktivnosti

	Branje knjig		Obisk kulturnih prireditev*	
	% pozitivnih odgovorov			
	M	Ž	M	Ž
Mladi				
brez otrok	67,4	84,3	20,0	41,0
z otroki	64,3	65,3	17,9	13,9
Srednja generacija				
brez otrok	61,4	59,4	18,1	12,5
z otroki do 5 let	59,7	69,6	17,7	17,4
z otroki 6 do 15 let	64,9	71,8	20,9	20,6
z otroki nad 15 let	60,0	74,8	8,3	18,9
Starejši				
brez otrok	62,3	69,6	10,1	13,4
z otroki	47,7	57,9	10,5	11,8
Cel. vzorec	61,5	71,4	10,9	16,4

* gledališča, koncerti, razstave, muzeji

- Šport in rekreacija

Tabela 6 Rekreacija

	Izleti		Šport	
	% pozitivnih odgovorov			
	M	Ž	M	Ž
Mladi				
brez otrok	56,3	70,1	82,2	68,7
z otroki	67,9	58,3	71,4	29,2
Srednja generacija				
brez otrok	45,8	43,7	44,6	12,5
z otroki do 5 let	59,7	69,6	53,2	21,7
z otroki 6 do 15 let	58,8	55,0	42,6	20,6
z otroki nad 15 let	56,7	51,4	41,7	16,2
Starejši				
brez otrok	46,4	44,6	8,7	11,6
z otroki	36,0	42,1	16,3	2,6
Celoten vzorec	52,8	55,0	46,1	26,2

Pri športnih dejavnostih ima prednost moška populacija. Vstop v novo življenjsko obdobje pomeni za moške manjše spremembe v vzorcih aktivnosti, ki so značilne za prosti čas, kot pri ženskah.

2.3 Sklep

Redni dohodki družin/gospodinjestev so začeli upadati že v prvi polovici osemdesetih let, v začetku devetdesetih let pa je bil upad zelo izrazit. Leta 1990 je družina z enim otrokom in z dvema povprečnima plačama komaj poravnala minimalne življenjske stroške, medtem ko v letu 1991 družine z otroki niso mogle plačati teh stroškov (Skupna in osebna poraba po tipih gospodinjestev in potrošnikov, 1991). Kljub zmanjšanju formalnih finančnih virov družin/gospodinjestev se življenjske razmere večine prebivalcev Slovenije do začetka devetdesetih let niso poslabšale, delno zaradi povečanega obsega neformalne ekonomije in medgeneracijske solidarnosti, delno pa zaradi tega, ker se spremembe gmotnih življenjskih razmer in vedenjskih vzorcev kažejo vedno v določenem časovnem zamiku. V primerjavi z letom 1984 so imeli v začetku leta 1991 "več materialnih dobrin, bolje so bili preskrbljeni s stanovanji in bolj bogato so izrabljali svoj prosti čas" (Svetlik et al. 1991:2). Večina anketiranih (88%) je ocenila svoje življenjske razmere kot dobre ali kot "niti dobre niti slabe". Razlike v ocenah med skupinami v različnih življenjskih obdobjih so statistično značilne, mlajše generacije ocenjujejo svoje življenjske razmere bolj pozitivno kot starejše; na ocene poleg objektivnih pogojev in aspiracij pomembno vpliva tudi sprememba osebne življenjske perspektive v drugi polovici srednjih let. Nezadovoljstvo med prebivalci Slovenije narašča posebno v primerih, ko svoje aktualne življenjske razmere primerja z razmerami pred petimi leti, leta 1992 jih več kot tri četrtine oceni, da so slabše.

V gmotnih življenjskih razmerah se kažejo razlike med generacijami in med skupinami v različnih življenjskih obdobjih, toda kopičenja deprivacij na več kazateljih hkrati do začetka leta 1991 ni. Izjema so enoroditeljske družine prokreacije v vaškem okolju, pri katerih so medsebojno povezani slabe gmotne življenjske razmere, odsotnost rekreacijskih in kulturnih dejavnosti ter kazalci nižjega socialnega položaja, kot so: ženski spol, nižja izobrazba in starost nad štirideset let. Verjetnost, da se bo ženska znašla v revščini (Marklund, 1990), je bila do začetka devetdesetih let večja kot pri moškem le v primerih, ko so se znašli drug ob drugem nizek status na trgu dela ali nezaposlenost ter obveznosti edine hraniteljice mladoletnih otrok. Vprašanje, ki ostaja odprto, a je vedno bolj aktualno, je, kakšne so razlike med tistimi, ki se znajdejo v revščini začasno, in tistimi, ki se gibljejo na meji revščine ali pa ostajajo onstran te meje večino svojega življenja, tako z vidika slojne pripadnosti kot časovnega ujemanja oziroma sosledja pomembnih življenjskih dogodkov.

Vzorci aktivnosti prebivalcev Slovenije so od sredine šestdesetih let postajali vse bolj raznolični. V osemdesetih letih je bil proces razlikovanja med generacijami in spoloma upočasnen; razlike so se zmanjšale predvsem pri skupinah, ki so imele srednjo stopnjo izobrazbe ali več.

V začetku devetdesetih so izjemno porasle aspiracije po izobraževanju tako pri moških kot pri ženskah: delež žensk, ki se niso izobraževale, pa bi si to želele, je bil v vseh življenjskih obdobjih višji od deleža moških.

Rezultati kažejo, da so razlike med posameznimi življenjskimi obdobji večje v kulturnih in rekreativnih aktivnostih ter neformalnem delu njihovih članov kot v gmotnih

življenjskih razmerah. Kopičenje kulturnih in rekreativnih deprivacij je še najbolj vidno pri mladih in starejših ženskah z otroki.

V začetku devetdesetih let so bile med prebivalci Slovenije sorazmerno velike razlike v vzorcih delovnih, kulturnih in rekreativnih aktivnosti, nekoliko manjše toda pomembne razlike na posameznih dimenzijah stanovanjskega standarda, najmanjše pa so bile razlike v posedovanju standardnih predmetov porabe.

Glede na to, da je bil zaposlitveni status tako posameznika kot članov družine odločilen za kvaliteto življenja, bodo spremembe na tem področju povzročile kopičenje deprivacij v posameznih življenjskih obdobjih, to pa bo spremenilo tudi normativne življenjske poteke.

3. Opombe

1 Število oseb v posameznih skupinah:

Mladi brez otrok	M=135, Ž=134
Mladi z otroki	M= 28, Ž= 72
Srednja generacija, brez otrok	M= 82, Ž= 32
Srednja generacija, z otroki do 5 let	M= 62, Ž= 42
Srednja generacija, z otroki od 6 do 15 let	M=142, Ž=131
Srednja generacija, z otroki nad 15 let	M= 60, Ž=111
Starejši brez otrok	M= 69, Ž=113
Starejši z otroki	M= 87, Ž= 76

2 Kazalci socialno ekonomskega položaja:

- **Kraj bivanja:** 1-vas, 2-podeželsko lokalno središče, 3- središče občine, 4-središče regije, 5-republiški center.
- **Splošna opremljenost bivalnega okolja** glede na storitve družbenega standarda in infrastrukturne objekte: 1- bivalno okolje ni opremljeno..... 5-bivalno okolje je zelo dobro opremljeno.
- V bližini doma (do 15 minut hoje peš) je **izobraževalna ustanova:** otroški vrtec in/ali osnovna šola (1-ni, 2-ena ustanova, 3-obe ustanovi)
- V bližini doma (do 15 minut hoje peš) je **zdravstvena ustanova:** ambulanta, zdravstveni dom in/ali lekarna (lestvica od 1 do 3).
- V bližini doma (do 15 minut peš hoje) so **športne/rekreacijske površine** in ali **kino/kulturni dom** (lestvica od 1 do 3).
- **Splošni stanovanjski standard** je podstandarden (1), če ima stanovanje eno od tehle pomanjkljivosti: ima manj kot 16 m² površine na osebo, je brez kopalnice/tuša, brez stranišča na izpiranje ali je vlažno. Stanovanje je standardno (2), če je na osebo od 16 m² do 25 m² površine in nima prej naštetih pomanjkljivosti. Stanovanjski standard je nadstandarden (3), če je stanovanje brez pomanjkljivosti in je na osebo 26 m² ali več površine.
- Opremljenost gospodinjstva z različnimi **gospodinjstskimi aparati** (električni/plinski štedilnik, hladilnik, pralni stroj, zamrzovalna skrinja, pomivalni stroj): 1- nima nobenega aparata..... 4-ima vse našteje gospodinjstke aparate.
- Predmeti **zabavne elektronike** (čmobei televizor, barvni televizor, video, Hi-Fi aparatura, osebni računalnik): 1- nima ničesar, 2-ima čmobei televizor, 3-ima barvni televizor, 4-ima več predmetov.
- Posedovanje **avtomobila** (upošteva se delovna prostornina): 1- nima avtomobila..... 5-ima avtomobil z 1601 in več cm³.
- **Število članov gospodinjstva, ki imajo redne osebne dohodke** (od zaposlitve, pokojnine, invalidnine, aktivnega dela na kmetiji ipd.).
- **Težko poravna stroške** za vsakdanje potrebe (prehrano, stanovanje, obleko): 0-ne zmanjka denarja,..... 3-zmanjkuje denarja za hrano, stanovanje in obleko.

Kazalci so prevzeti pri Smi Mandič, Mojci Novak in Barbari Verlič-Dekleva sodelavk projekta Kvaliteta življenja v Sloveniji na Centru za raziskovanje družbene blaginje.

3 V letu 1984 so bili ugotovljeni med zaposlenimi, ki se ne izobražujejo, pa bi si to želeli, tile deleži:

	M %	Ž %
Mladi:		
brez otrok	35.6	49.1
z otroki	55.6	30.9
Srednja generacija:		
z otroki do 15 let	21.3	19.1
z otroki nad 15 let	10.3	11.3

4. Literatura

- Baltes, P.B., Brim, O.G.Jr.(Eds.), (1979), *Life Span Development and Behavior*, Vol.2, New York:Academic.
- Blaugh, M., (1980), *The Methodology of Economic*, Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Černigoj Sadar, N. (1986), 'Možnosti v izvenvelovnem času', *Družboslovne razprave*, II, 4:85-100.
- Černigoj Sadar, N. (1993), *Socialni položaj, materialni standard in vzorci aktivnosti v različnih življenjskih obdobjih*, Raziskovalno poročilo, IDV, CDB, Ljubljana, 25p.
- Duvall, E., M., (1977) *Marriage and Family Development*, Philadelphia:J.B.Lippincott.
- Eisenstadt, S.N., (1956), *Generation to Generation*, Glencoe: Free Press.
- Erikson, E.H., (1968), *Life cycle*, V *International Encyclopedia of the Social Sciences*, D.L. Sills (Ed), New York: Macmillan & Free Press.
- Foner, A., Kertzer, D.L., (1978), 'Transitions over the life course: Lessons from age-set societies', *Am.J. Soc.* 83: 1081-104.
- Fuchs, V.R., (1983), *How We Live*. Cambridge: Harvard Univ. Press.
- Goody, J. (Ed.), (1971), *The Development Cycle in Domestic Groups*, Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Hareven, T.K., (1978) 'Cycles, courses, and cohorts: Reflections on theoretical and methodological approaches to the historical study of family development', *J. Soc. Hist.* 23:97-109.
- Leibowitz, L., (1969), 'Dilemma for social evolution: The impact of Darwin', *J. Theor. Biol.*, 25:255-75.
- Klinar, P., Trampuž, C., (1992), 'O družbeni neenakosti in revščini v Sloveniji 1992', *teorija in praksa*, XXIX, 11-12:1055-1067.
- Marklund, S., (1990) 'Structures of modern poverty', *Acta Sociologica*, 33, 2:125-140.
- Murphy, M., (1987) 'Measuring the family life cycle: Concepts, data and methods', v Bryman, A. et al. (Eds.) *Rethinking the Life Cycle*, London: Macmillan.
- O'rand, A.M., Kreckler, M.L. (1990), 'Concepts of the life cycle: Their history, meanings and uses in the social sciences', *Annu.Rev.Sociol.* 16:241-62.
- Reinert, G., (1979) *Prolegomena to a history of life-span development*, v Baltes & Brim (Eds.).
- Riley, M.W., (1987) 'On the significance of age in sociology', *Am.Sociol.Rev.* 52:1-14.
- Rossi, A.S. (1988), *Life span theories and women's lives*. *Signs* 6:4-32.
- 'Skupna in osebna poraba po tipih gospodinjstev in potrošnikov', (1991), *Zavod za statistiko R Slovenije*, Ljubljana.
- Svetlik, I. et al. (1991) *Kvaliteta življenja 1984-1991*, Bilten Centra za družbeno blaginjo, št.3, IDV, FDV, Ljubljana.
- Wells, W.C., Gubar, G. (1966), 'Life cycle concepts in marketing research', *J.Market.Res.* 3:355-63.